

Inteligența artificială și spiritualitatea ortodoxă în România. Un studiu sociologic

George Nadoleanu

Universitatea din București, Școala Doctorală de Sociologie

Coordonator: Prof. univ. dr. Ana Rodica Stăiculescu

1. Introducere

În aprilie 2023, un tânăr programator din Râmnicu Vâlcea a lansat BisericaGPT, un chatbot alimentat de inteligență artificială, antrenat să ofere răspunsuri pe teme de credință ortodoxă. Reacția Patriarhiei Române a fost imediată, calificând „robotizarea vieții spirituale” drept „o pură contradicție în termeni”. Episodul a adus în spațiul public românesc o întrebare care până atunci rămăsese la marginea dezbaterii: ce se întâmplă când algoritmul intră în biserică?

Întrebarea nu este retorică. La nivel global, aplicațiile de tip faith-tech au depășit pragul curiozității și au devenit un fenomen de masă. Bible Chat, o aplicație creată de doi antreprenori români, a ajuns la peste 10 milioane de utilizatori. În Elveția, un avatar digital al lui Iisus a fost plasat într-un confesional. În Grecia, Mitropolia Nea Ionia a lansat LOGOS, un chatbot teologic antrenat pe texte patristice. Aceste dezvoltări pun sub presiune categorii pe care sociologia religiei le-a considerat multă vreme stabile: autoritatea religioasă, medierea sacramentală, comunitatea liturgică, granița dintre sacru și profan.

România oferă un teren de observație fertil. Conform recensământului din 2021, aproximativ 73,4% din populația rezidentă s-a declarat ortodoxă. Eurobarometrul din 2019 arăta că 55% dintre români consideră religia „foarte importantă” în viața lor, unul dintre cele mai ridicate procentaje din Uniunea Europeană. În paralel, penetrarea internetului a depășit 80%, iar pandemia a accelerat consumul de conținut religios digital. Această coexistență între o societate atașată de tradiția ortodoxă și o societate în plin proces de digitalizare generează tensiuni specifice. Spre deosebire de Biserica Catolică, care a produs în 2025 documentul *Antiqua et Nova*, Patriarhia Română nu dispune de un text sinodal sau de un ghid pastoral sistematic pe tema inteligenței artificiale.

Lucrarea pornește de la premisa că aceste transformări cer o analiză sociologică, nu doar teologică, una care să examineze cum percep actorii sociali concreți -- credincioși, preoți, comentatori publici -- pătrunderea inteligenței artificiale în spațiul credinței ortodoxe. Analiza se structurează pe trei axe: autoritatea religioasă, medierea sacramentală și comunitatea de credință. Cele patru întrebări de cercetare vizează: percepțiile enoriașilor (Î1), evaluările clericilor (Î2), structura discursului public (Î3) și tipologiile de atitudini care se conturează din datele empirice (Î4).

2. Cadru conceptual

Cadrul teoretic este construit pe cinci coordonate articulate într-un model analitic integrat, fiecare îndeplinind o funcție distinctă în interpretarea datelor empirice.

Prima coordonată este raționalizarea weberiană. Max Weber a identificat raționalizarea ca trăsătură definitorie a modernității: un proces prin care calculul, eficiența și previzibilitatea înlocuiesc formele tradiționale de organizare a vieții sociale. Inteligența artificială poate fi privită ca o instanțiere a raționalității formale weberiene: algoritmiile operează prin optimizare matematică, clasificare și predicție. Nishant, Schneckenberg și Ravishankar (2024) demonstrează că algoritmiile IA reproduc raționalitatea formală weberiană, iar Mökander și Schroeder (2024) confirmă aceeași observație într-un studiu despre IA în sectorul public. În câmpul religios, această raționalizare intră în contact cu autoritatea tradițională și carismatică a clerului. Când un chatbot furnizează îndrumare pe teme de credință, legitimitatea nu mai provine din tradiție sau carismă, ci dintr-o formă de autoritate rațional-legală mediată algoritmic. Conceptul de „determinism vrăjit” (enchanted determinism), propus de Campolo și Crawford (2020), descrie modul în care sistemele de IA sunt simultan deterministe și opace, o formă paradoxală de re-vrăjire în interiorul dezvrăjirii. Această coordonată permite analiza modului în care participanții percep relația dintre eficiența algoritmică și legitimitatea pastorală.

A doua coordonată este teoria structurilor de plauzibilitate a lui Peter Berger. Berger a argumentat în *The Sacred Canopy* (1967) că orice univers simbolic religios depinde de o comunitate care îl susține și îl validează. Credința individuală rămâne plauzibilă atât timp cât este confirmată de un grup social care împărtășește aceleași semnificații. Digitalizarea reconfigurează aceste structuri: când un individ primește îndrumare pe teme de credință de la un chatbot, comunitatea de referință se modifică. Gorski și Guhin (2017) arată că mediul digital introduce o formă de pluralism care depășește modelul original al lui Berger. Hjelm (2019) adaugă că noțiunea de structuri de plauzibilitate necesită reformulare în termenii puterii algoritmice. În tradiția ortodoxă, aceste structuri au o dimensiune sacramentală specifică: credința este trăită prin Sfintele Taine, care presupun prezența fizică și relația directă. Jackson et al. (2023a), într-un studiu bazat pe peste trei milioane de indivizi din 68 de țări, arată că expunerea la automatizare este corelată cu declinul angajamentului religios, ceea ce confirmă teza bergeriană privind erodarea structurilor de plauzibilitate.

A treia coordonată este societatea riscului în formularea lui Beck (1992). Instituțiile religioase percep IA ca risc, un produs al modernității care amenință structuri pe care le consideră constitutive. Răspunsul lor ia forma construirii de vocabulare ale riscului și a cererii de orientare.

A patra coordonată este antropologia teologică ortodoxă, centrată pe trei concepte: chipul lui Dumnezeu (imago Dei), persoana (hypostasis) și harul (charis). Herzfeld (2002) a demonstrat o convergență între interpretările teologice ale chipului lui Dumnezeu și abordările din cercetarea IA. Zizioulas (2006) a articulat distincția dintre individ (definit prin natură) și persoană (constituită prin libertate și comuniune). Lossky (1974) a arătat că chipul lui Dumnezeu include libertatea, creativitatea și vocația

comuniunii, dimensiuni pe care un algoritm nu le poate genera. Dorobantu (2022a) argumentează că dezvoltarea IA servește paradoxal drept „teren de testare” pentru întrebări teologice despre suflet, conștiință și agenție morală. Tradiția patristică distinge între nous (mintea contemplativă), dianoia (rațiunea discursivă) și aisthesis (percepția senzorială); IA operează cel mult la nivelul dianoiei. Harul nu este o substanță impersonală, ci energia necreată a lui Dumnezeu care lucrează în și prin persoane. Distincția între informație și har, între conținut și prezență sacramentală, este structurală pentru întreaga dezbatere.

A cincea coordonată este tensiunea dintre transumanism și theosis. Gallaher (2019) a formulat distincția dintre „Dumnezeire-umanitate” (Godmanhood), adică theosis-ul ca proces al smereniei și al harului, și „umanitate-dumnezeire” (Mangodhood), adică proiectul transhumanist ca auto-divinizare. Cole-Turner (2018) precizează că „teologia theosis-ului este o chemare la golirea de sine, nu la expansiunea sinelui”. În spațiul românesc, volumul coordonat de Lemeni și Tănase (2024) reprezintă contribuția academică cea mai sistematică pe această temă.

Cele cinci coordonate se articulează astfel: Weber explică procesul (raționalizarea produce IA ca formă de raționalitate formală), Berger explică miza (structurile de plauzibilitate se reconfigurează), Beck explică reacția (instituțiile religioase construiesc vocabulare ale riscului), antropologia ortodoxă explică criteriul (ceea ce nu este personal, liber și purtător de har nu poate înlocui ceea ce este), iar tensiunea transumanism-theosis explică orizontul dezbaterii.

3. Sinteza literaturii de specialitate

Cercetarea privind relația dintre inteligența artificială și religie s-a constituit ca domeniu distinct în ultimul deceniu, la intersecția dintre sociologia religiei, studiile de religie digitală, teologia sistematică și etica tehnologiei. Campbell (2024) identifică IA drept noua frontieră a cercetării în religie digitală. Singura lucrare de referință la nivel enciclopedic este The Cambridge Companion to Religion and Artificial Intelligence (Singler și Watts, 2024).

Literatura prezintă trei dezechilibre: confesional (predomină perspectivele protestante și catolice, perspectiva ortodoxă rămâne subreprezentată), metodologic (predomină analizele teologice și filosofice, studiile empirice sunt puține) și geografic (spațiul est-european este aproape absent).

Sinteza organizează literatura pe cinci axe tematice. Pe axa imago Dei și statutul ontologic al IA, Herzfeld (2002, 2015) a demonstrat convergența dintre interpretările teologice ale chipului lui Dumnezeu și abordările din cercetarea IA, argumentând că interpretarea relațională a imago Dei oferă perspectivele cele mai adecvate. Dorobantu (2022a, 2022b) a arătat că dezvoltarea IA servește drept teren de testare pentru întrebări teologice despre conștiință și agenție morală. Hermanto (2025) introduce conceptul de „personalitate simulată” (simulated personhood) pentru a desemna ceea ce IA poate cel mult produce: o imitație funcțională, lipsită de substrat ontologic. Pittard

(2025) avertizează că tratamentul precautionar al IA ca entitate conștientă riscă atenuarea legăturilor interumane.

Pe axa studiilor empirice, Jackson et al. (2023a) au analizat peste trei milioane de indivizi din 68 de țări, arătând că expunerea la automatizare corelează cu declinul religios. Jackson et al. (2023b) au arătat că predicatorii-robot sunt percepuți ca mai puțin credibili decât cei umani. Simmerlein (2025) a documentat reacții ambivalente la primul serviciu religios condus de IA. Löffler, Hurtienne și Nord (2021) au studiat robotul BlessU-2 care a interacționat cu peste 10.000 de vizitatori. Gruchola, Sławek-Czochra și Zieliński (2024) au arătat că frecvența mai ridicată a rugăciunii corelează cu atitudini mai conservatoare față de aplicațiile IA.

Pe axa pastorației, Stoddart (2023) identifică patru aspecte ale grijii pastorale pe care IA nu le poate replica: orizontul finitudinii, rolul înțelepciunii, potențialul opresiv și importanța prezenței empatică. Hamman (2022) a publicat prima monografie din teologia pastorală dedicată IA. Courtois (2025) argumentează că IA periclitează practicile prin care se cultivă prudența.

Pe axa rugăciunii și liturgiei, Schmemmann (1973) a subliniat că liturgia nu este ilustrare a unor adevăruri abstracte, ci participare reală la Împărăția lui Dumnezeu. Cheong (2021) propune conceptul de „automatizare religioasă limitată” (bounded religious automation) ca model de negociere între inovație și tradiție.

Pe axa contribuțiilor ortodoxe, documentul For the Life of the World (Chryssavgis și Hart, 2020) constituie cea mai cuprinzătoare formulare ortodoxă privind etica socială. Patriarhul Ecumenic Bartolomeu a invocat la conferința de la Atena (2024) trei categorii ale tradiției ascetice: nepsis (vigilența), ascesis (disciplina) și metron (măsura). În spațiul românesc, Lemeni (2022) a publicat Tehnicizarea inumană a vieții, iar Ciobanu (2024) a documentat prima controversă publică românească pe tema IA și spiritualitate.

Lacunele identificate sunt: absența datelor empirice calitative din context ortodox, subreprezentarea perspectivei ortodoxe în literatura internațională, lipsa unei analize sociologice sistematice a discursului public despre IA și ortodoxie, și absența tipologiilor empirice ale atitudinilor în context ortodox.

4. Metodologie

Cercetarea adoptă un design calitativ bazat pe studii de caz multiple (Yin, 2018). Alegerea este motivată de natura întrebărilor de cercetare, care vizează înțelegerea modului în care actori diferiți percep și negociază relația dintre IA și credința ortodoxă. Un design cantitativ ar fi permis măsurarea frecvenței atitudinilor, dar nu ar fi surprins logicele interne și cadrele de sens prin care respondenții construiesc această relație.

Cercetarea cuprinde trei studii de caz: perspectiva enoriașilor (6 interviuri semi-structurate), perspectiva clericilor (8 interviuri semi-structurate) și discursul public românesc (corpus de peste 40 de surse online, 2015-2026). Logica care leagă cele trei studii este cea a triangulării datelor (Denzin, 1978): enoriașii oferă perspectiva celor

care primesc mesajele despre tehnologie, clericii oferă perspectiva autorității pastorale, iar discursul public oferă cadrul de referință al dezbaterii.

Interviurile au fost conduse de autor între 2024 și 2025, în limba română, față în față sau prin videoconferință, cu o durată medie de 60-90 de minute. Ghidul de interviu a fost structurat pe mai multe secțiuni: relația cu credința, relația cu tehnologiile digitale, percepția IA în context religios, interpretarea biblică și escatologică a tehnologiilor, proiecția în viitor, iar pentru clerici secțiuni suplimentare privind experiența pastorală și spovedania. Respondenților li s-a cerut explicit să distingă între opinia personală și poziția Bisericii.

Strategia de eșantionare a urmărit variația maximă (Patton, 2015). Recrutarea s-a realizat prin metoda bulgărelui de zăpadă. Eșantionul de enoriași cuprinde șase participanți cu profiluri variate. Eșantionul de clerici cuprinde opt participanți: trei preoți de mir, doi ieromonahi și trei monahi, cu vârste între 31 și 76 de ani, cu niveluri de familiaritate cu tehnologia de la utilizare academică la refuz.

Analiza datelor a fost realizată prin metoda analizei tematice (Braun și Clarke, 2006), parcurgând cele șase etape ale modelului: familiarizare, codare inițială, gruparea în teme candidate, revizuire, definire și redactare. Codarea a fost manuală. Cele trei axe analitice (autoritate, sacrament, comunitate) au funcționat ca lentile interpretative aplicate după prima rundă de codare inductivă.

Poziția autorului ca preot ortodox constituie o considerație etică și epistemologică specifică. Pe de o parte, accesul la comunitatea eclezială și la vocabularul teologic este facilitat; pe de altă parte, există riscul unei proximități care poate afecta distanța analitică. Această poziție a fost gestionată prin construirea ghidului de interviu astfel încât să solicite explicit opinii personale, inclusiv divergente, prin prezentarea întregului spectru de atitudini și prin raportarea interpretării la literatura sociologică, nu la criterii teologice.

Limitele cercetării includ: eșantionul nu permite generalizări statistice; recrutarea prin bulgăre de zăpadă poate produce un efect de selecție; poziția autorului ca preot poate influența disponibilitatea respondenților de a fi critici; corpusul online este limitat la materiale în limba română; cercetarea a fost realizată într-o perioadă de schimbare rapidă a peisajului tehnologic (2024-2026).

5. Studiu de caz - Enoriași

Studiul de caz privind enoriașii se bazează pe șase interviuri semi-structurate cu laici ortodocși din România, selectați pentru a acoperi un spectru larg de raportări la credință și la tehnologie. Participanții sunt prezentați sub coduri anonimizate de două litere.

IB are aproximativ 40 de ani, cu studii de matematică într-o universitate occidentală. Se declară familiarizat cu majoritatea tehnologiilor și se documentează activ. Perspectiva sa este deschisă, misionară, ancorată în tradiția patristică. NG are 56 de ani, cititor de teologie mistică și de literatură aflată la intersecția dintre modernitate și religie. Se

descrie drept „ușor conservator dar totodată deschis către lume”. AL este femeie tânără, viitoare mamă, fără pregătire teologică formală. Participă la Sfânta Liturghie și descrie experiența religioasă în termeni de profunzime personală și meditație. EB are 33 de ani, pregătire academică în informatică și sociologie, citește teologie (Stăniloae, Lossky, Evdokimov) și urmărește gânditori precum Jonathan Pageau. Are o relație apropiată cu biserica, perspectiva sa este analitică și articulată teologic. VD este femeie de 62 de ani, botezată ortodox, dar fără relație activă cu instituția eclezială. Atitudinea sa față de cler este profund critică, iar față de tehnologie, profund favorabilă. NC este tânăr, cu educație medie, curios și atent la evoluțiile tehnologice.

Analiza interviurilor relevă un spectru larg de atitudini care nu se reduce la o dihotomie acceptare-respingere. La un pol se situează optimismul pragmatic al lui AL, care nu percepe IA ca pe o amenințare: „pe mine nu mă sperie. Mie mi se pare că evoluăm”. La celălalt pol, NC exprimă o îngrijorare profundă, considerând că IA este singura tehnologie cu adevărat periculoasă, „pentru că nicio altă tehnologie nu are potențialul acesta de a se dezvolta, perfecționa, și a face ceva propriu”. Între aceste extreme, EB propune o analiză intermediară, observând că tehnologiile digitale „au afordanțe care pot conduce la exploatarea omului cât și la binele său”, dar identifică riscul ca ele „să scoată la iveală sau să exacerbeze diferite patimi”. IB adoptă o poziție în care judecata asupra tehnologiei se face în termeni de orientare spirituală: „aceste tehnologii pot fi mântuitoare când sunt folosite de oameni cu har”. NG propune un cadru de interpretare centrat pe ierarhia ontologică: pericolul constă în „ imanentizarea absolutului și absolutizarea cotidianului”. La extrema favorabilă, VD exprimă un entuziasm necondiționat, propunând ca „totul să fie influențat de AI tot mai mult” și ajungând până la ideea înlocuirii clericilor cu sisteme automatizate.

Se conturează astfel o tipologie cu șase poziții: (1) optimismul pragmatic nediferențiat (AL), (2) discernământul spiritual aplicat (IB), (3) analiza critică intermediară (EB), (4) critica bazată pe ierarhia ontologică (NG), (5) încrederea tehnologică radicală (VD) și (6) scepticismul anxios (NC). Aceste poziții reflectă cadre diferite de evaluare: pragmatic, teologic, sociologic, geopolitic.

Pe tema relației dintre medierea tehnologică și viața sacramentală, interviurile relevă o tensiune între două orientări. Pe de o parte, AL și EB acceptă firesc prezența digitală ca extensie a vieții religioase. AL ascultă rugăciuni pe YouTube, își face cruce în fața telefonului, dar nu pretinde că aceasta înlocuiește participarea fizică la Liturghie. EB formulează o poziție similară, dar cu reflexivitate teologică: „mersul fizic la biserică este din cauza neputinței noastre de a vedea pe Dumnezeu în toate”. Pe de altă parte, NC respinge cu fermitate transmiterea online a Liturghiei, descriind-o ca formă de blasfemie. IB separă net spațiul liturgic consacrat, care rămâne intangibil, de spațiul educativ-catehetic, unde tehnologia poate aduce un aport. Referitor la conținutul generat de IA, NC face o distincție între formă și conținut: IA poate genera structura, dar nu conținutul de credință. EB condiționează valoarea produsului IA de trecerea prin experiența umană: „o creație AI, odată ce trece printr-un suflet uman poate deveni un artefact uman prin ochii, interpretarea și simțirea privitorului”.

Pe tema transumanismului și cadrelor escatologice, NG formulează critica cea mai structurată, plasând transumanismul într-o genealogie a secularizării. NC propune un cadru apocaliptic explicit, asociind IA cu figura Anticristului din Apocalipsă. IB relativizează cadrul apocaliptic, deplasând atenția de la obiectul tehnic la sistemul de putere. VD exprimă o adeziune explicită la transumanism. EB oferă o lectură intermediară bazată pe un cadru biblic-simbolic: tehnologia oscilează între două destinații -- controlul sau dăruirea.

O temă recurentă în interviuri privește riscul pierderii agenției umane prin delegarea excesivă. EB formulează această preocupare în termenii cei mai expliți: delegarea nu e doar o pierdere de eficiență, ci o pierdere a vieții ca experiență, cu responsabilități, decizii și bucurii. Distincția operează între performanța funcțională (pe care IA o poate optimiza) și transformarea interioară (pe care IA nu o poate produce). IB propune o formulă sintetică: „dacă omul iubește și robotul muncește, și dacă AI nu controlează ci ajută la cooperare, atunci societatea e sănătoasă”.

Pe tema așteptărilor față de Biserică, IB oferă argumentul cel mai elaborat în favoarea prezenței misionare online, construindu-l pe o analogie apostolică: piețele din antichitate unde mergeau apostolii sunt echivalentul lumii digitale de astăzi. IB formulează și o teologie a sfințirii mediului digital: „să nu fugim să ne ascundem ci să biruim poftele noastre și să ne sfințim pe noi înșine și lumea în care trăim”. NG propune implicarea Bisericii în educarea credincioșilor pentru ca ei să fie agenți de schimbare. EB propune construirea unei rețele digitale proprii cu valori creștine. VD formulează critica cea mai radicală: Biserica este „înțepenită într-o epocă care nu are legătură cu ce se petrece acum”.

Consensul pe axa sacramentalității este pronunțat. Chiar și participanții favorabili digitalizării nu propun substituirea vieții sacramentale cu mediere tehnologică. NC trasează cea mai fermă linie de demarcație: Sfântul Duh „nu poate fi copiat, nu poate fi tehnologizat”. Singura participantă care nu respectă această demarcație este VD. Pentru majoritatea enoriașilor, sacramentalitatea funcționează ca un prag pe care medierea tehnologică nu îl poate depăși, chiar dacă poate funcționa liber în spațiile pre-sacramentale (educație, informare, artă).

6. Studiu de caz - Clerici

Al doilea studiu de caz se bazează pe opt interviuri semi-structurate cu clerici ortodocși români, cu variație pe funcție eclezială, vârstă, familiaritate cu tehnologia și orientare teologică.

IC este preot, 46 de ani, cu studii postdoctorale în teologie realizate în Occident, specializat în bioetică și inteligență artificială. TL este ieromonah, cu vârsta cuprinsă între 45 și 55 de ani, fost informatician înainte de a intra în monahism, cu viață contemplativă și rugăciune continuă. SV este monah, 47 de ani, utilizator moderat de tehnologie, preocupat de modul în care tehnologia reduce omul la dimensiuni cuantificabile. RP este preot, 51 de ani, poliglot, cu lectură vastă, adept al integrării

tehnologiilor pe baza unei „rațiuni duhovnicești”. RN este monah, 76 de ani, cu o perioadă petrecută în Occident în tinerețe, fără utilizare curentă a tehnologiilor digitale. QD este preot de mir, 31 de ani, cel mai tânăr respondent, cu orientare conservatoare și viziune geopolitică pronunțată. GN este preot, se descrie ca „unic”, studiază activ tehnologiile digitale și adoptă o atitudine mai deschisă față de IA. SR este preot, 38 de ani, cu experiență directă de dependență de jocuri online din care s-a recuperat.

Interviurile permit identificarea a trei orientări. O primă orientare este deschiderea critică, în care tehnologia este privită ca un instrument ce poate fi integrat cu discernământ. RP afirmă: „Sunt un adept al integrării tehnologiilor digitale în biserică atât timp cât facem uz de rațiune duhovnicească” și pledează pentru o dezbatere sinodală. GN nu vede în IA ceva rău în sine, dar condiționează acceptarea ei de cunoaștere și de aplicarea în nevoile oamenilor. IC, deși deschis, adaugă prudență academică: „Nu cred că suntem pregătiți pentru ce urmează”.

A doua orientare este prudența ascetică, proprie monahilor și ieromonahilor. TL spune: „Tehnologiile digitale, cele avansate sunt un pericol pentru omul neduhovnicesc, care nu a dobândit încă maturitate”. RN povestește experiența sa formativă cu primul televizor: efectul hipnotic al luminii și mișcării i-a semnalat că „ceva nu este bine”. SV preferă experiențele cât mai puțin mediate tehnologic.

A treia orientare este rezistența geopolitică, reprezentată de QD, care integrează discursul despre tehnologie într-un cadru conspirativ: „Toate sunt controlate de entități periculoase precum este Forumul Mondial Economic”. Această poziție nu respinge tehnologia ca atare, ci sistemul de putere care o produce.

SR ocupă o poziție intermediară, combinând deschiderea instrumentală cu critica spirituală fermă: „Tehnologia are rolul ei în societate, dar în Biserică trebuie să se trăiască, altfel suntem noi deja asemenea AI, roboți religioși vii”.

Pe tema artei sacre generate de IA, consensul este aproape unanim: icoana nu este o imagine frumoasă, ci o mărturie a relației dintre om și Dumnezeu. TL articulează principiul: „Noi nu încercăm să facem o icoană frumoasă pe care într-adevăr aceste sisteme sunt capabile să o genereze. Noi dăm mărturie că avem trăirea aceasta teofanică”. GN introduce o distincție: produsul tehnic poate fi acceptat, dar „o icoană nu este icoană prin pictare, ci o icoană devine icoană prin sfințire”. Respingerea robotului sacerdotal este unanimă. IC afirmă: „Actul sacerdotal poate fi realizat doar de un om, harul nu poate lumina deplin o rețea neuronală așa cum se revelează în sufletul unui om”.

Pe tema libertății interioare, IC oferă analiza cea mai elaborată, pornind de la distincția forum intern / forum extern: „Până de curând cel intern era sacru, inviolabil”. El identifică pericolul central: IA „se dovedește a putea citi în profunzime omul mai bine uneori decât se cunoaște el pe sine”. IC introduce conceptul de Fereastră Overton pentru a descrie normalizarea treptată a dezumanizării. TL compară IA cu o imitație demonică a vocației

de îndumnezeire: „Diavolul nu îl neagă total ci doar îi schimbă direcția, adică să devenim dumnezei dar altcumva, prin materie, prin tehnologie”.

Clericii relatează experiența directă cu problemele generate de tehnologiile digitale. GN menționează: „Tinerii sunt afectați foarte mult de aceste dependențe ca de un drog”. SR raportează din propria experiență de dependent recuperat. Postul tehnologic apare ca practică pastorală specifică: TL sfătuiește tinerii „să țină post de folosire a smartphonului, și să revină cu mintea care hoinărea înapoi în ei înșiși”. SV identifică nevoia unui instrument catehetic specific, un „îndreptar al păcatelor digitale” pentru spovedanie, deoarece „tinerii nu erau conștienți că de acolo li se trage”.

Pe tema comunității, mai mulți respondenți identifică un efect de fragmentare pe care IC îl numește individualizare: „oamenii stând acasă au început, la fel ca în protestantism, să interpreteze ei totul după mintea lor sau după ideile uneori deplasate care circulau pe internet”. RP observă dezvoltarea unei „evlavii digitale”: „rugăciunile au devenit un fel de videochat, curg pomelnicele în chat, e o ortodoxie a avatarurilor”. GN oferă o perspectivă istorică: „Au fost oameni conservatori care s-au împotrivit tiparului, s-au împotrivit electricității, radioului, televizorului, dar după aceea le-au integrat”.

Pe tema autorității ecleziale, RP cere implicare sinodală și politică, dar adaugă o nuanță autocritică: „Ca să critice trebuie să fie mai întâi autocritică”. IC identifică o lacună de ordin intelectual: confuzie terminologică și absența unui vocabular teologic adecvat. GN subliniază rolul cunoașterii: „Cunoașterea poate alunga frica de nou”.

Aceste strategii de adaptare corespund modelului „bounded religious automation” al lui Cheong (2021): clericii nu resping în bloc tehnologia, ci stabilesc granițe pe baza unui criteriu teologic, acceptând selectiv anumite utilizări și refuzând altele.

7. Studiu de caz - Discursul public

Al treilea studiu de caz analizează discursul public românesc despre inteligența artificială și credința ortodoxă pe baza unui corpus de 40 de surse publice în limba română, acoperind perioada 2015-2026: articole de opinie, interviuri, reportaje, conferințe filmate, emisiuni televizate, postări pe bloguri și podcasturi, cu o concentrare a materialelor după noiembrie 2022, data lansării publice a ChatGPT.

Analiza identifică șase tipologii discursive. Prima este discursul teologic-conservator și apocaliptic, reprezentat de publicații precum Familia Ortodoxă, Catacombele Ortodoxiei și blogul O Chilie Athonită. Trăsătura definitorie este interpretarea IA prin grila escatologică și patristică a idolatriei. Catacombele Ortodoxiei identifică transumanismul cu „cea mai recentă, și probabil ultima, expresie a ispitei primordiale a lui Satan: de a deveni Dumnezeu fără Dumnezeu”. Tonul este alarmist, vocabularul este escatologic, iar metaforele recurente sunt Turnul Babel și idolul.

A doua tipologie este discursul pastoral-teologic, predominant în Ziarul Lumina, publicația oficială a Patriarhiei Române. Pr. Constantin Sturzu formulează distincția cea mai articulată: „Nu cumva fervoarea cu care oamenii folosesc inteligența artificială este

și o expresie a deturnării resemnate a căutării harului dumnezeiesc?", opunând informația algoritmică harului viu. Ieromonahul Paisie Borza adoptă o poziție mai deschisă, invocând precedente istorice de adaptare a Bisericii.

A treia tipologie este discursul academic-interdisciplinar, produs în cadrul facultăților de teologie ortodoxă. Nodurile instituționale principale sunt Universitatea din București (Lemeni), Centrul „Dumitru Stăniloae” din Paris (pr. Ionescu), Universitatea Babeș-Bolyai Cluj (Vidican-Manci, Cira) și Vrije Universiteit Amsterdam (Dorobantu). Volumul coordonat de Lemeni și Tănase (2024) reprezintă cea mai consistentă contribuție instituțională din corpus.

A patra tipologie este discursul instituțional-oficial al Patriarhiei Române, caracterizat prin economie de cuvinte și claritate a limitelor. Declarația din 2023 privind BisericaGPT rămâne documentul de referință. Pastorală Sfântului Sinod la Duminica Ortodoxiei 2026 reafirmă valoarea unică a persoanei umane. O particularitate este coexistența condamnării ferme a „robotizării vieții spirituale” cu finanțarea, prin Trinitas TV, a unor emisiuni despre IA moderate de cadre universitare.

A cincea tipologie este discursul de popularizare secular-religioasă, prezent în podcasturi și platforme jurnalistice. A șasea este discursul antreprenorial, reprezentat prin Bible Chat și BisericaGPT.

Opt teme transversale structurează câmpul discursiv. Incompatibilitatea IA cu experiența sacramentală înregistrează cel mai larg consens: indiferent de registru, actorii converg asupra punctului că Tainele nu pot fi delegate unui sistem artificial. Antropologia ortodoxă furnizează criteriul teologic al distincției chip-algoritm. Opoziția har versus informație funcționează ca structură analitică: pr. Sturzu identifică o dublă degradare -- reducerea harului la cuvinte și a cuvintelor în informație -- iar IA operează exclusiv la nivelul cel mai sărac ontologic, cel al informației. IA ca idolatrie modernă și Turnul Babel apare în registrul conservator. Transumanism versus theosis structurează dezbaterile academice. Impactul IA asupra atenției și vieții interioare preocupă vocile ascetice: Arhid. Mihalache articulează conceptul de „datorie cognitivă”, adică atrofia voinței și a capacității de concentrare prin delegarea proceselor de gândire către algoritmi. Autoritatea religioasă în mediul digital este percepută ca amenințată. Absența unui cadru doctrinar sistematic al BOR este constatată transversal.

Cinci tensiuni interne traversează câmpul: între poziționarea instituțional-oficială și angajamentul intelectual individual; între respingerea sacramentală a IA (consensuală) și acceptarea instrumentală a tehnologiei (divergentă); între discursul eclezial și practica efectivă a credincioșilor (Vidican-Manci, 2024, documentează că tinerii ortodocși utilizează deja IA pentru rugăciune și studiu biblic); între registrul apocaliptic și cel academic; și absența unui document doctrinar care să ofere un cadru de referință comun -- o situație care nu este specifică BOR, deoarece nicio Biserică Ortodoxă națională nu a produs un document sinodal comparabil cu Antiqua et Nova catholic.

Un rezultat care se distinge este structura asimetrică a câmpului: niciun actor din spațiul ortodox românesc nu adoptă o poziție necondiționat entuziastă față de integrarea IA în viața spirituală. Chiar și vocile cele mai deschise mențin rezerve teologice. Această asimetrie diferențiază câmpul ortodox românesc de unele contexte protestante.

8. Concluzii

Cercetarea răspunde celor patru întrebări formulate în introducere pe baza datelor din cele trei studii de caz.

La Î1, interviurile cu enoriașii relevă un spectru de șase poziții, de la optimism pragmatic la entuziasm transumanist, care nu se reduce la o dihotomie acceptare-respingere. Percepția IA este mediată de resursele intelectuale, teologice și experiențiale ale fiecărui respondent. Speranțele privesc accesul la informație și prezența misionară online. Temerile converg spre pierderea agenției spirituale, erodarea vieții interioare și confuzia între simulare și relație autentică. Granița pe care o stabilesc aproape toți respondenții privește viața sacramentală. O temă specifică este delegarea ca pierdere a agenției spirituale: din perspectiva antropologiei ortodoxe, dacă sufletul se dezvoltă prin efort, încercare și relație directă cu Dumnezeu, automatizarea acestor procese nu le eficientizează, ci le anulează.

La Î2, interviurile cu clericii permit identificarea a trei orientări: deschiderea critică (IC, RP, GN), prudența ascetică (TL, SV, RN) și rezistența identitară (QD). Dilemele pastorale privesc dificultatea de a diagnostica problemele digitale, lipsa de cunoștințe a clerului și absența unui vocabular teologic adecvat. Strategiile de adaptare includ postul tehnologic, medierea activă și cererea de formare instituțională. Consensul pe axa sacramentalității este mai ferm decât cel al enoriașilor: respingerea robotului sacerdotal este unanimă și argumentată teologic. Conceptul de individualizare digitală, formulat de IC, descrie un proces de individualizare a credinței prin care credinciosul devine propriul interpret al tradiției, mediat de algoritmi și nu de comunitate.

La Î3, discursul public românesc cuprinde șase tipologii discursive și opt teme transversale care structurează un câmp activ dar fragmentat, în care absența unui document sinodal dedicat constituie o tensiune structurală. Câmpul este marcat de un consens absolut pe incompatibilitatea IA cu actul sacramental și de divergențe reale pe toate celelalte dimensiuni.

La Î4, datele converg spre o tipologie cu patru orientări care transcend granița dintre enoriași, clerici și discursul public. Deschiderea critică informată acceptă IA ca instrument supus criteriilor teologice, corespunzând modelului „bounded religious automation” al lui Cheong (2021): automatizarea este acceptată în anumite zone (administrativă, educativă, informativă) și respinsă ferm în altele (sacramentală, pastorală, liturgică). Limita nu este arbitrară, ci derivată din antropologia ortodoxă: ceea ce presupune har, relație personală și libertate nu poate fi automatizat. Prudența ascetică evaluează IA prin efectele sale asupra rugăciunii, atenției și vieții interioare; cadrul de referință este cel al teologiei ascetice. Rezistența identitară integrează critica

IA într-un cadru geopolitic mai larg, corespunzând conceptului de „sub-politică reflexivă” al lui Beck (1992). Entuziasmul tehnospiritual, prezent marginal (VD) și absent din discursul public ortodox analizat, se situează în afara consensului ortodox. Aceste orientări nu sunt categorii fixe, ci zone ale unui spațiu definit de gradul de acceptare a tehnologiei și de tipul de cadru de referință mobilizat.

Contribuțiile teoretice ale cercetării includ: date empirice calitative privind percepțiile actorilor ortodocși din România față de IA; validarea empirică a celor trei axe analitice (autoritate, sacrament, comunitate) ca grilă operaționalizabilă - pe axa sacramentalității consensul este puternic și transversal, pe axa autorității tensiunile sunt structurale și nerezolvate, pe axa comunității ambivalența este regula; confirmarea și extinderea modelului „bounded religious automation” în context ortodox, cu demonstrarea faptului că granițele stabilite de actorii ortodocși sunt derivate din principii teologice specifice; și formularea conceptului de individualizare digitală ca mecanism prin care medierea digitală produce individualizarea și fragmentarea autorității religioase.

Implicațiile practice includ necesitatea unui cadru doctrinar al BOR pe tema IA (constatată în toate cele trei studii de caz), formarea clericilor în domeniul tehnologiilor digitale, documentarea sistematică a practicilor emergente (postul tehnologic, îndreptarul păcatelor digitale) și reducerea decalajului dintre discursul teologic și practica efectivă a credincioșilor.

Direcțiile viitoare de cercetare vizează: un studiu cantitativ la scară națională, un studiu comparativ inter-confesional, analiza dimensiunii internaționale a ortodoxiei (greacă, rusă, sârbă) și studiul longitudinal al practicilor emergente.

Întrebarea care rămâne deschisă nu este dacă inteligența artificială va transforma viața religioasă, ci cine va defini termenii acestei transformări. În spațiul ortodox românesc, această definiție este în curs de negociere, într-un câmp discursiv activ dar fragmentat, cu actori angajați dar insuficient coordonați, și cu o Biserică instituțională care nu a formulat încă o sinteză. Modul în care se va desfășura această negociere va depinde atât de evoluția tehnologiei, cât și de capacitatea comunității ortodoxe de a articula, în limbajul ei propriu, un răspuns coerent la întrebarea pe care tânărul programator din Râmnicu Vâlcea a pus-o, fără să o formuleze explicit, în aprilie 2023: poate un algoritm să fie păstor?